

ИКОНОМИКА И ПРАВСТВЕНОСТ

Тясното разбиране за живота, че **печалбата** е единствен двигател на човешкото общество, и непоклатимата увереност, че това, което е съществувало вчера ще съществува неизменно и утре, се оказва, че противоречи на човешките стремежи. Животът тръгна по друго русло. Никой няма да отрече високата производителност, която може да се постигне чрез специализация; но с опростяването на работата и с по-лесното ѝ усвояване, с което тя става все по-еднообразна и скучна, у работниците се появява една настойчива потребност да разнообразят дейността си и да търсят случай да приложат на практика всичките си способности. Човечеството осъзнава, че за обществото не е изгодно човек за цял живот да е прикован към едно точно определено място в рудника или работилницата, като е лишен от такъв труд, който би могъл да му даде възможност свободно да общува с природата и да го направи съзнателна част от едно велико цяло – участник в удоволствието, предлагано от науката, изкуството, независимия труд и творчеството.

Потребностите на човешките общества по такъв начин съвпадат с потребностите на всяка отделна личност; и макар че **временното** разделение на труда остава засега най-сигурната гаранция за успеха във всяко едно начинание, все пак **постоянното** разделение трябва да изчезне и да се смени с разнородна дейност: умствена, промишлена, селскостопанска – съобразно с различните способности на отделните личности и различните народи.

Освобождавайки мисленето си от схоластиката на учебниците и разглеждайки човешкия живот от обща гледна

точка, неизбежно стигаме до извода, че макар ползата от временното разделение на труда да е несъмнена, дошло е време да се обърнем към онази полза, която произтича от **интеграцията на труда**, от неговото **обединяване**. Досега политическата икономия познаваше само **разделението** на труда; ние държим на неговото **обединяване**: на това, че идеал за общество (т. е. това, към което то вече се стреми) е такова общество, където всеки се занимава с физически и умствен труд; където способният да се труди човек работи и на полето, и в работилницата; където всяка нация и всяка област, разполагайки с разнообразни природни ресурси, сама произвежда и използва голяма част от своята селскостопанска и промишлена продукция.

Подобна промяна, разбира се, не може да стане, докато обществото запазва сегашното си устройство, което позволява на собствениците на земя и капитал, под покровителството на държавата и на исторически наследените привилегии, да си присвояват ежегодно излишъка от производството. Но съвременната фабрична система, основана върху специализацията на функциите, вече носи в себе си зародиша на собственото си разрушение. Промислените кризи се изострят и стават все по-продължителни вследствие на войните, станали неизбежни при сегашното състояние на нещата. Пък и самите работници с все по-голяма непримиримост и недоволство понасят бедствията, предизвикани от трескавото развитие на промишлеността. И всяка такава криза води до приближаването на деня, когато съвременните закони за частната собственост и производство ще се разтърсят до основи от борбата, чиито форми и последици ще зависят от степента на проява на здрав разум от страна на привилегированите класи.

Но ние твърдим също, че всеки опит на социалистите да преобразуват съвременните отношения между труда и капитала ще претърпи неуспех, ако не се вземе предвид споменатият стремеж към интеграция, който според нас още

не е привлякъл нужното внимание. Преобразуваното общество ще е принудено да се откаже от фантастичната мечта за нации, специализирани в производството било на селскостопанска, било на промишлена продукция. То ще трябва да разчита на себе си за производството на храна и на много (ако не и на по-голямата част) от суровините. То ще трябва да намери начин да съчетае земеделието с промишлеността и занаятите и да се погрижи за "интегралното образование", тъй като само чрез едновременното обучение на децата на наука и труд могат да се подготвят за обществото хора, които наистина са му нужни.

Техническите знания, достъпни за всички, ще бъдат благодеяние за човечеството; но за цялото човечество изобщо, а не за някоя отделна нация, тъй като използването на знанията не може да бъде ограничено в никакви рамки.

Науката, изобретенията, смелите мисли и замисли, предприемчивостта, гениалността и усъвършенствуването на социалния строй станаха международни стремежи и интелектуалният, промишленият и социалният прогрес не бива да се задържа от политическите граници; той се пренася през морета, прониква през планинските вериги и степите не са препятствие за него. Знанията и изобретателността са толкова международни, че ако утре във вестниците се появи съобщение, че еди-къде си практически е решена задачата за производството на енергийни запаси, за полет във въздуха и печатане без печатарско мастило, само след няколко седмици същата задача ще решат изобретатели от различни националности*. Често става така, че едно и също научно откритие или техническо изобретение е направено едновременно в

* Оставям тези редове така, както бяха напечатани в първото издание на тази книга през 1898 г.⁶⁹ Първите две задачи вече са решени.

страни, отдалечени една от друга на хиляди версти, като че ли съществува особен род атмосфера, която благоприятствува зараждането на дадена идея в даден момент. И наистина такава атмосфера е създадена от парата, печатането и общия запас от знания.

Онези, които мечтаят за монополизация на техническия гений са изостанали с около петдесет години от реалния живот. Сега светът – целият огромен свят – е област за разпространение на знания; и ако у отделни народи се проявяват особени способности в отделни отрасли на науката и техниката, тези различия се уравновесяват и предимствата на един народ пред другите могат да бъдат само временни. Прекрасната работа на английския инженер механик, американската смелост в колосални начинания, френският аналитичен ум, немската педагогика стават международно достойние.

Малко книги са имали такова вредно влияние върху развитието на икономическата мисъл, като книгата на Малтус “Изследване върху принципа за населението”. Тя се появи, както всички книги, които изобщо имат някакво влияние, в благоприятен момент и изрази идеи, вече разпространени сред имотното малцинство. В същото време, когато идеите за равенство и свобода, пробудени от френската и английската революция, проникваха в съзнанието на бедните, а богатите се умориха от дилетантските екскурси в същата област, Малтус, като възразява на радикално настроения английски мислител и литератор Годуин, излиза с твърдението че равенството е невъзможно, че бедността на мнозинството не е предизвикана от обществения строй, а е естествен закон. Той казва, че народонаселението се увеличава твърде бързо, че за новите пришълци няма място на общата трапеза и че този закон не може да бъде изменен с никакви реформи в обществения строй.

Така той даде на богатите класи нещо като научно възражение срещу идеите за равенството, а е известно, че, макар и всяко господство да е основано върху сила, самата сила започва да се колебае, ако вече не се поддържа с твърдата вяра в собствената си правота. Що се отнася до бедните класи, които винаги чувствуват влиянието на идеите, преобладаващи в даден момент сред заможните класи, учението на Малтус ги лиши от надеждата за по-добро и всели в тях недоверие към обещанията на социалните реформатори. И досега много от най-смелите реформатори не вярват, че е възможно да се удовлетворят потребностите на всички хора, ако трудещите се работници и селяни поискат това, още повече, че временното подобряване на положението на работниците ще доведе до бързо увеличаване на населението.

Науката и досега се придържа към учението на Малтус и политическата икономия гради своите теории върху предпоставката за невъзможното бързо увеличение на производството, а оттам и за невъзможното задоволяване на потребностите на всички. Тази предпоставка е заседнала дълбоко в главите на икономистите както от класическата, така и от социалистическата школа, когато разсъждават за размяната, заплатите, наемането на работници, рентата и потреблението. Политическата икономия никога не се е издигала над хипотезата за **ограничението и недостатъчните средства за съществуване**; считат я за непоклатима; така че всички теории, свързани с политическата икономия, се създават върху същите погрешни основи и почти всички социалисти признават тази предпоставка. Нещо повече: дори в биологията (тясно свързана сега със социологията) теорията за изменението на видовете намери неочаквана поддръжка от Дарвин и Уолас⁷⁰, които свързаха теорията си с основната идея на Малтус, твърдейки, че природните средства за прехрана не достигат при бързото размножаване на животните и растенията.

С една дума, теорията на Малтус, изразявайки в

полунаучна форма тайните възделения на богатите класи, стана основа на цяла система от практическата философия, с която изцяло са заети умовете на образованите съсловия, а също така въздействува (както става винаги и практическата философия) и върху теоретическата философия на нашето столетие.